

**КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФІЧНІ КОНЦЕПТИ В ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО
ТЕКСТУ: КОГНІТИВНО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ
Е. М. РЕМАРКА «ТРОЄ ТОВАРИШІВ»)**

**CULTURALLY SPECIFIC CONCEPTS IN THE TRANSLATION OF LITERARY
TEXT: A COGNITIVE-LINGUISTIC ASPECT (BASED ON E. M. REMARQUE'S
NOVEL *THREE COMRADES*)**

Левицька Н.В.,

orcid.org/0000-0001-6616-898X

*старший викладач кафедри германської філології та перекладознавства
Хмельницького національного університету*

У статті здійснено ґрунтовний когнітивно-лінгвістичний аналіз особливостей відтворення культурно-специфічних концептів у художньому перекладі на матеріалі роману Е. М. Ремарка «Троє товаришів». Розглядається переклад як складний когнітивний процес концептуальної реконструкції, що передбачає не лише трансформацію лексичних одиниць, а й інтерпретацію та повторну концептуалізацію смислів, зумовлених історичним, соціальним та культурним контекстом міжвоєнної Німеччини. Особлива увага приділяється теоретичним засадам когнітивної лінгвістики, зокрема поняттям концепту, фрейму, концептуалізації, метафори та метонімії, а також ролі цих механізмів у процесі художнього перекладу. Виявлено, що культурно-специфічні концепти, які включають соціально-історичні, побутові, емоційно-оцінні та прагматичні одиниці, потребують від перекладача вибору відповідної стратегії: від прямого відтворення до адаптації з урахуванням культурних очікувань цільової аудиторії. На прикладі окремих фрагментів тексту проаналізовано застосування стратегій окультурення (domestication), інокультурення (foreignization), транскрипції, пояснювального перекладу та функціонального еквівалента, що дозволяє зберегти концептуальну цілісність та емоційно-семантичну насиченість оригіналу. Стаття демонструє, що когнітивний підхід до перекладу сприяє глибшому розумінню процесу прийняття перекладацьких рішень, забезпечує адекватну передачу культурних смислів і дозволяє моделювати фреймову структуру художнього тексту у мові перекладу, зберігаючи унікальність авторської картини світу. Таким чином, дослідження підкреслює значення когнітивно-лінгвістичного підходу як ефективного інструменту аналізу та практичного відтворення культурно-специфічних елементів у художньому перекладі.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, художній переклад, культурно-специфічний концепт, перекладацькі стратегії, фрейм, концептуалізація, метафора, інокультурення.

The article presents an in-depth cognitive-linguistic analysis of the reproduction of culture-specific concepts in literary translation based on E. M. Remarque's novel *Three Comrades*. Translation is approached as a complex cognitive process of conceptual reconstruction, which involves not only the transformation of lexical units but also the interpretation and re-conceptualization of meanings shaped by the historical, social, and cultural context of interwar Germany. Particular attention is paid to the theoretical foundations of cognitive linguistics, including the notions of concept, frame, conceptualization, metaphor, and metonymy, and their role in literary translation. The study identifies culture-specific concepts encompassing socio-historical, material, emotional-evaluative, and pragmatic units and analyzes the translator's choice of strategies, ranging from direct reproduction to adaptation according to the target audience's cultural expectations. Through the analysis of selected textual fragments, the article illustrates the application of domestication, foreignization, transcription, explanatory translation, and functional equivalence strategies, which ensure conceptual integrity and the preservation of the emotional and semantic richness of the original text. The research demonstrates that a cognitive approach provides deeper insights into translators' decision-making processes, enables the adequate transfer of cultural meanings, and allows for modeling the frame structure of a literary text in the target language while maintaining the uniqueness of the author's worldview. Overall, the study highlights cognitive linguistics as an effective tool for analyzing and practically rendering culture-specific elements in literary translation.

Key words: cognitive linguistics, literary translation, culture-specific concept, translation strategies, frame, conceptualization, metaphor, foreignization.

Постановка проблеми. У сучасному перекладознавстві дедалі більшої актуальності набувають дослідження, спрямовані на осмислення перекладу не лише як міжмовної трансформації, а як складного когнітивного процесу, пов'язаного з інтерпретацією та реконструкцією смислів. Особливе місце у цьому контексті посідає проблема перекладу культурно-специфічних концептів, які акумулюють історичний, соціальний і ментальний досвід певної лінгвокультур-

ної спільноти. Художній текст, зокрема роман, є специфічним носієм культурної інформації, адже в ньому відбивається не лише індивідуально-авторська картина світу, а й колективні уявлення епохи. У творчості Е. М. Ремарка ці уявлення формуються під впливом історичних подій міжвоєнної Німеччини, що зумовлює високу концентрацію культурно маркованих смислів. У перекладі такі смисли часто зазнають трансформацій, втрат або переосмислення. Таким

чином, проблема відтворення культурно-специфічних концептів у перекладі художнього тексту тісно пов'язана з важливими науковими завданнями сучасної когнітивної лінгвістики, перекладознавства та лінгвокультурології, а також має практичне значення для підготовки перекладачів художньої літератури. З огляду на актуальність міжкультурної комунікації та потребу в якісних художніх перекладах, важливо аналізувати перекладацькі рішення з позицій когнітивної лінгвістики, яка дає інструментарій для розуміння того, як концепти організовуються в суспільній свідомості і як їх найефективніше передати їх іншою мовою.

Зв'язок проблеми з науковими та практичними завданнями та аналіз останніх досліджень.

Теоретичне підґрунтя дослідження культурно-специфічних концептів сформували у своїх наукових вітчизняні лінгвісти та перекладознавці Т. Андрієнко, Т. Кияк, І. Колеснікова, І. Шевченко, А. Левицький. А. Мартинюк досліджує особливості когнітивного перекладацького аналізу художніх порівнянь. Проблему культурної специфіки досліджували П. Ньюмарк, який запропонував класифікацію перекладацьких стратегій та А. Градлер, який окреслив процедури перекладу культурно-специфічних одиниць. Ч. Філлмор у рамках теорії фреймів показав, як організовані знання про типові ситуації допомагають перекладачеві правильно інтерпретувати контекст і побудувати адекватну концептуальну структуру в мові перекладу. Аналіз наукових праць засвідчує, що дослідження перекладів творів Е. М. Ремарка здебільшого концентруються на стилістичних, лексичних або ідеологічних аспектах, тоді як когнітивно-лінгвістичний аналіз культурно-специфічних концептів у перекладі лишається недостатньо представлений. У цьому контексті актуальними залишаються такі наукові завдання: виявлення механізмів когнітивної трансформації культурно-специфічних концептів у художньому перекладі, вплив культурних фреймів на перекладацькі рішення та системний аналіз концептів у конкретному художньому творі з урахуванням його історико-культурного контексту.

Метою статті є виявлення особливостей відтворення культурно-специфічних концептів у перекладі роману Е. М. Ремарка «Троє товаришів» у когнітивно-лінгвістичному аспекті. Для досягнення поставленої мети в статті передбачено розв'язання таких завдань:

– окреслити теоретичні засади когнітивної лінгвістики у контексті сучасного перекладознавства;

– визначити поняття культурно-специфічного концепту як когнітивної та лінгвокультурної одиниці;

– класифікувати культурно-специфічні концепти, представлені в романі Е. М. Ремарка «Троє товаришів»;

– визначити та описати перекладацькі стратегії відтворення культурно маркованих елементів у художньому перекладі.

Виклад основного матеріалу. Когнітивна лінгвістика є однією з дисциплін когнітивної науки, яка займається описом і поясненням ментальних структур і процесів, пов'язаних зі знанням мови. Це мовознавчий напрям, в якому функціонування мови розглядають як різновид пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджують через мовні явища [1]. Когнітивна лінгвістика виступає як інтегруюча наукова дисципліна, яка намагається знайти зв'язки між структурами ментальних репрезентацій, їх обробкою та нейронним субстратом. Одним із важливих аспектів когнітивної лінгвістики є розуміння механізмів, через які відбувається оперування знаннями у процесі мовленнєвої діяльності, особливо у перекладі. Когнітивна лінгвістика тісно пов'язана з дослідженням культурно-специфічних концептів, оскільки її головним об'єктом є взаємозв'язок між мовою, мисленням і пізнанням. Вона виходить з того, що мова не є нейтральним інструментом комунікації, а активно формує й структурує наше сприйняття реальності. Через мовні засоби відображаються специфічні способи категоризації навколишнього світу, які є продуктом історичного, соціального та культурного досвіду певної спільноти. Культурно-специфічні концепти виникають як результат цього досвіду і репрезентують ті явища, які є значущими для певної культури, але можуть бути відсутніми або сприйматися інакше в інших культурних системах [4].

Культурно-специфічний концепт це ментальна одиниця, що поєднує мовне значення з культурним досвідом спільноти. У художньому тексті такі концепти виконують смислотвірну функцію та формують цілісну картину світу автора. Теоретики перекладу пропонують різноманітні стратегії перекладу культурно обумовлених мовних елементів. Лоуренс Венуті сформулював концепцію двох основних підходів – окультурення (domestication) та інокультурення (foreignization), які передбачають як лінгвістичні, так і культурологічні орієнтири, спрямовані на встановлення балансу між цінностями світу автора оригіналу та очікуваннями аудиторії перекладу залежно

від обраної перекладацької стратегії. Згідно з позицією Пажусіса, стратегія окультурення орієнтується на адаптацію вихідного тексту до культурного контексту цільової аудиторії шляхом інтеграції локальних культурних елементів. Натомість інокультурення (або інтернаціоналізація) передбачає збереження культурної специфіки оригіналу, акцентуючи увагу на унікальності вихідного тексту. Застосування стратегії інокультурення саме по собі передбачає свідоме введення читача у простір чужої культури, що вимагає обережного балансування: надмірне тяжіння до іншомовності без відповідного контекстуального супроводу може ускладнити сприйняття тексту аудиторією. Водночас надмірна адаптація через окультурення, що призводить до нейтралізації культурних особливостей оригіналу, може спотворити первинний комунікативний намір тексту, спричинити неправильні асоціації та втрату автентичності. Отже, вибір стратегії має базуватися на чіткій оцінці цілей перекладу й очікувань цільової аудиторії, із дотриманням принципу функціональної адекватності. Градлер окреслює низку процедур, що застосовуються для перекладу культурно-специфічних концептів. До них належать: створення неологізму: „*Es war eine Inflationstragödie*“ – «Це була трагедія інфляційного періоду»; пояснювальний переклад, який заміщує термін вихідної мови його описовим тлумаченням; збереження іншомовного терміна без змін: „*Kneipe*“ – «Кнайпа»; а також добір еквівалентного терміна в мові перекладу, який має аналогічну прагматичну релевантність [3, с. 120]: „*Frontkamerad*“ – «фронттовий товариш» [7]. Визначаючи культурно-зумовлені терміни як терміни, що «стосуються понять, інституцій та персоналу, які є специфічними для культури мови оригіналу» Харві пропонує наступні чотири основні методи перекладу культурно-специфічних термінів: функціональна еквівалентність – використання референта в культурі мови перекладу, функція якого подібна до функції референта вихідної мови; формальна еквівалентність або «лінгвістична еквівалентність» – переклад «слово в слово» – „*Die Inflation machte uns zu Bettlern*“ – «Інфляція зробила нас жебраками»; транскрипція або «запозичення» (тобто відтворення або, за необхідності, транслітерація оригінального терміна) – якщо термін пояснюється в контексті, його можна використовувати самостійно. В інших випадках, особливо коли передбачається, що читач не знає культури вихідної мови, транскрипція супроводжується поясненням або приміткою перекладача;

описовий або пояснювальний переклад: використовує загальні терміни для передачі значення й актуальний у контекстах, де формальний еквівалент не забезпечує достатньої чіткості [5, с. 68]: „*Er rauchte eine Reval*“ – „Він курив сигарету марки «Реваль»” [7]. Він доречний у широкому спектрі контекстів, де формальна еквівалентність вважається недостатньо чіткою. У тексті, призначеному для спеціалізованого читача, може бути корисно додати оригінальний термін, щоб уникнути двозначності. Ньюмарк розширює класифікацію перекладацьких стратегій, додаючи низку специфічних процедур: перенесення слова мови оригіналу на текст мови перекладу. Він включає транслітерацію і є тим самим, що Харві називає «транскрипцією». Натуралізація, тобто адаптація слова спочатку до звичної вимови, а потім морфології мови перекладу – „*Er trug einen Smoking*“ – «Він був у смокінгу» [7]. Культурний еквівалент передбачає заміну культурно-специфічного слова в мові оригіналу на відповідник у мові перекладу, хоча такий метод не забезпечує повної точності: „*Sie bestellte eine Bockwurst*“ – «Вона замовила сосиску» [7]. Функціональний еквівалент застосовується для відтворення змісту за допомогою культурно-нейтрального терміну. Описовий еквівалент пояснює значення терміну в мові оригіналу кількома словами. До додаткових стратегій належить порівняльний аналіз, що зіставляє семантичні компоненти терміну у вихідній та цільовій мовах. Синонімія використовується у випадках, коли точний еквівалент відсутній, і пропонується близьке за значенням слово. Наскрізний переклад (калькування) передбачає дослівне відтворення сталих словосполучень або назв організацій. Модуляція змінює формулювання відповідно до норм мови перекладу, зберігаючи зміст вихідного тексту. Визнаний переклад застосовується щодо офіційних назв і термінів, які вже мають усталені відповідники. Компенсація дозволяє відтворити втрачений зміст у іншій частині тексту. Перефразування полягає у детальному поясненні значення слова, що виходить за межі описового еквівалента. Нарешті, примітки перекладача містять додаткові пояснення та культурні коментарі, які поле На відміну від суто лінгвістичних чи психологічних підходів, когнітивний підхід орієнтований на опис і пояснення розвитку та функціонування ментальних процесів, які забезпечують можливість складної когнітивної поведінки, такої як переклад. При цьому переклад розглядається не як просте кодування-декодування мовних одиниць, а як глибока переробка інформації на концептуальному рівні, що передбачає рекон-

струкцію змісту з урахуванням культурного та семіотичного контексту. Переклад розглядається як процес, що охоплює не лише заміну мовних одиниць, а й комплексну реконструкцію смислів, притаманних вихідному тексту. [6, с. 496].

Особливе місце в когнітивному моделюванні процесу перекладу посідають фрейми, введені Ч. Філлмором. Фрейми є організованими структурами знань про типові ситуації. Фрейми виконують у перекладі дві основні функції: по-перше, вони допомагають перекладачеві правильно інтерпретувати контекст оригіналу, по-друге – сприяють побудові адекватної концептуальної структури у мові перекладу. Успішний переклад можливий лише за умови правильної ідентифікації вихідного фрейму та його адаптивного відтворення у культурі реципієнта. Фрейми виявляють себе особливо виразно в перекладі художніх текстів, де вони структурно організовують образність і метафорику [8]. Як зазначають А. Мартинюк та Е. Ахмедова, художні порівняння, метафори та алюзії базуються на специфічних фреймах, що відображають як універсальні, так і культурно специфічні уявлення про світ. При перекладі таких елементів перекладач стикається з необхідністю або зберегти вихідний фрейм, або трансформувати його відповідно до особливостей цільової культури. У романі Еріха Марії Ремарка «Три товариші» фреймова структура художнього тексту вимагає особливої уваги перекладача. Наприклад, у реченні «Der Himmel war schwer und grau, und der Regen hing noch wie ein Schleier in der Luft» («Небо було важким і сірим, а дощ висів у повітрі, мов серпанок») активується фрейм гнітючої, тривожної атмосфери. Переклад повинен не просто відтворити лексичний зміст, а передати весь емоційно-семантичний комплекс, що стоїть за цим образом. Тому відтворення цього фрагмента українською мовою як «Небо було важким і сірим, а дощ висів у повітрі, немов серпанок» є вдалим прикладом збереження фрейму оригіналу через відповідну концептуальну адаптацію. Інший приклад стосується речення: «Er saß da, stumm wie ein Fisch» («Він сидів там, мов риба»). Тут фрейм мовчання і відчуження,

який у німецькій культурі природно асоціюється з образом риби, вимагає від перекладача знайти у цільовій мові аналогічний образ або передати його через змістову реконцептуалізацію. У цьому випадку буквальне відтворення в українській мові також буде ефективним, оскільки образ риби як символу мовчазності є універсальним. Отже, когнітивний підхід до перекладу передбачає врахування не тільки мовних, а й концептуально-культурних чинників. Перекладач виступає як медіатор між двома когнітивними світами, здійснюючи перенесення не слів, а концептів, смислів і культурних моделей. У цьому процесі особливого значення набуває опрацювання фреймів, які структурують наше сприйняття реальності і забезпечують природність та адекватність перекладеного тексту. Художній переклад, заснований на когнітивному аналізі, є не просто відтворенням тексту, а актом реконструкції цілісної концептуальної системи в іншій мовній і культурній реальності.

Висновки. Проведений аналіз засад когнітивної лінгвістики дозволяє зробити висновок, що ця наукова парадигма забезпечує новий підхід до розуміння мови як інструменту пізнання та концептуалізації світу. Когнітивна лінгвістика розглядає мову не лише як систему знаків, а як відображення ментальних структур, що формуються під впливом індивідуального й колективного досвіду, культурних та історичних чинників. Особливу увагу приділено концептам як одиницям мислення, що мають складну структуру і є носіями енциклопедичної інформації про явища дійсності. Розглянуто основні когнітивні механізми, такі як концептуалізація, фреймування, метафора і метонімія, що відіграють важливу роль у формуванні й передачі смислів. Визначено, що у перекладі культурно-специфічних концептів особливої ваги набувають стратегії, спрямовані на збереження концептуальної цілісності, передачу імпліцитних смислів, а також урахування лінгвокультурних особливостей цільової аудиторії. Таким чином, когнітивний підхід до перекладу дозволяє не лише досягати лінгвістичної адекватності, а й забезпечувати глибоке розуміння і трансляцію культурних смислів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрієнко Т. К. Когнітивний аспект перекладацького дискурсу : монографія. Київ : Київський національний університет імені Т. Шевченка, 2016. 256 с.
2. Венуті Л. Невидимість перекладача: історія перекладу / пер. з англ. Л. Венуті. Лондон ; Нью-Йорк : Routledge, 2008. 336 с.
3. Кияк Т. Р., Колеснікова І. Ф., Шевченко І. С. Основи когнітивної лінгвістики : навч. посіб. Київ : Либідь, 2012. 256 с.

4. Левицький А. Е. Когнітивна лінгвістика : навч. посіб. Київ : Либідь, 2010. С. 260–288.
5. Мартинюк А. П. Когнітивний перекладацький аналіз художніх порівнянь : монографія. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2021.
6. Ремарк Е. М. Три товариші : роман / пер. з нім. Ю. Лісняка. Київ : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 416 с.
7. Graedler A. L. Cultural implications for translation. Perspectives: Studies in Translatology. 2000. Vol. 8, № 2. P. 117–130. DOI: <https://doi.org/10.1080/0907676X.2000.9961383>
8. Fillmore C. J. Frame semantics and the nature of language. Annals of the New York Academy of Sciences. 1976. Vol. 280. P. 20–32. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1976.tb25467.x>
9. Newmark P. A Textbook of Translation. London : Prentice Hall, 1988. 292 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025